

Warto zauważyć, że listy Kretów nigdy wcześniej nie zostały opublikowane. Ich dramatyczny los pod wieloma względami jest ilustracją przeżyć wojennych wielu polskich rodzin. Potwierdzenie tej tezy znajdujemy w korespondencji Józefa Pukowca, sługi Bożego (błogosławionego) ks. Jana Machy czy Gustawa Morcinka. Józef i Zofia Kretowie postrzegali swe listy jako działanie. Dzięki nim wytworzyli atmosferę bliskości, zrozumienia potrzeb i wspólnoty serc. W korespondencji, którą pozostawili dla potomnych jako świadectwo, nie ma mentorskiego tonu, choć często padają pytania o „fragmenty życia” i „akt życia”. Nawet druty kolczaste obozu nie zatrzymały tego nieustannego dialogu toczonego się między nadawcą i odbiorcą.

Mam nadzieję, że dzieło Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz i Lucyny Sadzikowskiej, kompetentnie przetłumaczone i naukowo opracowane, stanie się tworzysz badań dla naukowców różnych specjalności: historyków, socjologów, psychologów czy znawców epistolografii. Rodzi się tu również postulat na przyszłość, aby badając ludzkie uczucia w czasach apokalipsy, nie zasklepiali się w swoich dyscyplinach, doceniając przydatność innych niż nam bliskie narzędzi badawczych. Dobrze się stało, że nieznaną i niedostępną dla badaczy korespondencja obozowa Józefa Kreta i Zofii Hoszowskiej-Kretowej, przechowywana w zbiorach prywatnych za granicą, stanie się tworzysz dla naukowców różnych specjalności. Mam również nadzieję, że po książkę sięgną „zwykli” czytelnicy, amatorzy historii i ci, których fascynuje ślad kruchości ludzkiego życia „w trybach historii” na tle wielkich konfliktów militarnych i ideologicznych – jak to określiła Joanna Januszewska-Jurkiewicz. Opracowanie to na pewno przyciągnie tych czytelników, którzy cenią sobie ponadczasowe wartości i zawsze aktualne ludzkie uczucia tak przejmująco utrwalone w niepozornej korespondencji, wysłanej z obozu koncentracyjnego „w czasach wielkiej próby człowieczeństwa”.

Ks. Henryk Olszar
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Teologiczny

„Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 54,2 (2021), s. 244-246

Bl. Emil Szramek, *Śląsk jako problem socjologiczny – próba analizy (Reprint i komentarze)*, red. Agata Muc, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2020, ss. 140

Nowo powołana przez władze samorządowe województwa śląskiego instytucja kultury – Panteon Górnośląski – rozpoczęła swoją działalność w 2020 r. od wydania reprintu opracowania ks. dr. Emila Szramka: *Śląsk jako problem socjologiczny – próba analizy*, opublikowanego w 1934 r. w czwartym tomie „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, a przechowywanego w zasobach Biblioteki Teologicznej – Oddziału Specjalistycznego Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach o sygnaturze D3076 II.

Trudno nie wyrazić uznania za tę decyzję, podjętą przez Ryszarda Kopca – szefa Panteonu Górnośląskiego, Agatę Muc – kierownik Biblioteki Teologicznej oraz Aleksandrę Kłos-Skrzypczak i ks. Henryka Olszara – pracowników naukowo-dydaktycznych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, bo wszystkim zajmującym się fenomenem Górnośląska dała ona możliwość dostępu do niezwyklego źródła,

które powstało w okresie międzywojennym i dotyczyło Górnego Śląska jako „ziemi nieznannej”, „ziemi narożnikowej”, „ziemi skomplikowanej” po powstaniach i plebiscycie. Sam autor nazwał opracowanie „próbą analizy”. Bywało ono często przywoływane w publikacjach naukowych na temat Górnego Śląska i w konferencjach o Górnym Śląsku, jak choćby podczas tej urzędzonej w 1993 r. w Wyższej Szkole Pedagogicznej imienia Powstańców Śląskich w Opolu z okazji 50. rocznicy śmierci bł. Emila Szramka.

Rozprawa Szramka koncentruje się wokół pięciu podstawowych zagadnień, do których należą: kształtowanie stosunków narodowościowych na Górnym Śląsku, problemy gospodarcze, przemiany struktur społecznych, rola i znaczenie religii katolickiej oraz symbolika krajobrazu. Szramek w swoim opracowaniu mocno akcentuje, że Śląsk jest katolicki, a niezepsuty Górnoszlązak jest typowym *homo religiosus*. Autor twierdzi, że tylko Kościół katolicki posiada zdolność do pogodzenia tylu i tak powikłanych między sobą kontrastów – rasowych, kulturalnych, narodowościowych i społecznych. Emil Szramek – jako katolicki duchowny, duszpasterz i świadek tworzenia diecezji katowickiej – uznaje polskość i katolicyzm za organiczną cechę Śląska, zaś Kościołowi katolickiemu przyznaje rolę najwyższego autorytetu sędziowskiego w sprawach społecznych, gospodarczych, narodowych, politycznych i moralnych.

Krótki był okres testowania postawionych przez autora tez, uznawanych przez niektórych za zbyt daleko idące. Już sześć lat po opublikowaniu rozprawy Górny Śląsk i Polska wraz ze swymi obywatelami, niezależnie od przynależności narodowej, etnicznej czy religijnej, stały się obiektem agresji ze strony hitlerowskich Niemiec i Rosji sowieckiej. W skali kraju ofiary represji obu systemów totalitarnych liczone są w milionach. Jedną z nich stał się autor opracowania, ks. Emil Szramek, proboszcz parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Katowicach, którego nazwisko znalazło się na liście proskrypcyjnej gestapo (*Sonderfahndungsbuch Polen*). Zginął we wtorek, 13 stycznia 1942 r., w obozie koncentracyjnym w Dachau. Można za pewnik uznać opinię, że powodem jego skazania na obóz było prezentowane w tej recenzji opracowanie *Śląsk jako problem socjologiczny – próba analizy*.

Obserwowane procesy, zachodzące na Górnym Śląsku przez dziesięciolecia, potwierdzają tezy ks. Szramka o wyjątkowej roli wiary i Kościoła katolickiego na tej ziemi. Manifestowała się ona w okresie Polski Ludowej w podejmowaniu przez Kościół społecznych ról zastępczych, na przykład roli związków zawodowych, gdy Kościół – słowami jego pasterzy – stawał w obronie praw robotników, był „głosem niemających głosu”, bronił wolności obywatelskich i pracowniczych, praw rodziny i prawa do czasu wolnego, do świętowania niedzieli oraz upominał się o poszanowanie środowiska naturalnego. Do roli symbolu tych zmagania urosły coroczne pielgrzymki do Matki Bożej Piekarskiej, której św. Jan Paweł II nadał szczególne imię – „Matki Sprawiedliwości i Miłości Społecznej”. W czasach Trzeciej Rzeczypospolitej Kościół katolicki w Metropolii Katowickiej, świadomy bogatej spuścizny dziejowej, spełnia swoją powinność jako depozytariusz prawd wiary i promotor płynącej z Ewangelii katolickiej nauki społecznej oraz strażnik wartości. I w tej przestrzeni upatrujemy możliwość dalszego działania i oddziaływania Kościoła katolickiego, bo niezależnie od polityczno-społecznego systemu zawsze zauważalny będzie deficyt miłości i sprawiedliwości społecznej, o które musi się upominać Kościół, jeśli na Górnym Śląsku ma odgrywać tę rolę, którą mu przypisywał bł. ks. Emil Szramek.

Obecnie zmienia się oblicze Górnego Śląska i jego mieszkańców. Miasto Katowice stało się ważnym ośrodkiem naukowym i kulturalnym, a jego wyróżniającym symbolem nie jest dziś już wieża szybu kopalnianego, lecz budynek Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia i Centrum Kongresowe. W przekonaniu wielu nie zmienił się również system wartości ani „predyspozycje osobowościowe jego mieszkańców”. Cechuje ich idealizm w czynach, oszczędność i pracowitość, wytrwałość, głęboka i szczerza

religijność, silne życie rodzinne i przywiązanie do miejscowego obyczaju. Środowiskiem transmisji tych cech i wartości może być tylko rodzina, związana z Kościołem katolickim. Z jego żywotnością ks. Emil Szramek wiązał bowiem wielkie nadzieje. Oby Kościół na Górnym Śląsku spełniał nadal jednoczącą misję „pomostu” i „zwrownika”.

Opracowanie składa się z kilku części, którymi są: Słowo wstępne arcybiskupa katowickiego Wiktora Skworca (s. 7-12), artykuł Wojciecha Świątkiewicza pod tytułem „*Śląsk jako problem socjologiczny*” – w pół wieku później. Refleksje wokół socjologicznych i historyzoficznych koncepcji księdza doktora Emila Szramka (s. 13-32), reprint rozprawy ks. Emila Szramka (s. 33-114), *Wprowadzenie do wyboru recenzji* autorstwa Agaty Muc (s. 115-116) oraz bardziej lub mniej przychylnie autorowi recenzje – od pełnej aprobaty, przez racjonalne i wyważone sądy, aż po absolutną krytykę – Edwarda Kostki (s. 117-122), Romana Lutmana (s. 123-128), M. Czekana (s. 129-133), nieznanego redaktora o kryptonimie S.Z. (s. 134), Jana Szczepańskiego (s. 135-136), Jana Rostworowskiego (s. 137-138) i Franciszka Ligenzy (s. 139-140). Przytaczając te różne punkty widzenia i odczytywania rozprawy ks. Emila Szramka, pozostawiono współczesnemu czytelnikowi możliwość samodzielnego osądu i wyciągnięcia własnych wniosków zarówno z lektury samego tekstu, jak i przytoczonych recenzji.

Na koniec warto oddać głos ks. Emilowi Szramkowi, błogosławionemu męczennikowi za wiarę podczas II wojny światowej, który na ostatniej stronie rozprawy (78) napisał: „Nie wiadomo, jak długo potrwa jeszcze ciosanie płyt i bloków śląskich i jakie wióry przy tym polecą. W każdym razie wszystko płynie, a najdoskonalszy porządek rzeczy nie jest gotowy, lecz dopiero dany jako możliwość *in potentia* [w zamiarze]”. Autor nie wzdychał do „gotowego gdzieś Eldorado”, ale wyrażał przekonanie, że Górny Śląsk – dla wielu „ziemię obiecaną” – należy urządzić własną pracą.

Oby spotkanie z ks. Emilem Szramkiem – górnośląskim patriotą i świadkiem wiary – przy lekturze opracowania *Śląsk jako problem socjologiczny...* i w przestrzeni Górnośląskiego Panteonu było zawsze pouczające i mobilizujące do służby ojcowiznie, ojczyźnie i Kościołowi.

Ks. Henryk Olszar
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Teologiczny

„Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 54,2 (2021), s. 246-252

Adam Dziurok, Jerzy Myszor, Prymas Stefan Wyszyński a Górny Śląsk – kontakty, wizyty, wystąpienia, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Katowicach, Fundacja Centrum Badań nad Historią Kościoła im. ks. prof. Wincentego Myszora, Katowice–Warszawa 2020, ss. 248

Wśród licznych pozycji o kard. Stefanie Wyszyńskim wydawnictwo o jego związkach z Górnym Śląskiem jest czymś wyjątkowym i oryginalnym, ponieważ te relacje były dotychczas badane jedynie wycinkowo. Autorzy podzielili swoje opracowanie na dwie zasadnicze części: narracyjną (s. 13-131) i dokumentalną (s. 133-239). Od razu też zauważyli, że sprawa kontaktów Stefana Wyszyńskiego z Górnym Śląskiem obejmuje